

Олександр ШМОРГУН,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
Інституту європейських досліджень
НАН України

Антикризова модель у цивілізаційному вимірі

Після розпаду СРСР багато науковців стверджувало, що, реформуючи радянське суспільство, потрібно орієнтуватися саме на зразки корпоративізму східного типу (Японія, Китай). Зокрема, торкався цього питання відомий український дослідник Богдан Гаврилишин у книзі «Дороговкази в майбутнє», написаній ним на основі однієї з доповідей Римському клубові (нещодавно вийшло доповнене перевидання цієї книги). У ній він подає три базові системні моделі потенційного соціально-економічного, політичного й культурного розвитку з погляду інноваційної ефективності кожної з них. Так, він виокремив індивідуалістично-конкурентну та егалітарно-колективістську системи цінностей і альтернативну їм обом модель домінування так званих групово-кооперативних цінностей.

15

З першим «ідеальним типом» дослідник пов'язує насамперед американську модель «ковбойського капіталізму», з другим – радянську етатистську, що насправді являла собою тотально одержавлений капіталізм, а з третім – передусім суспільний устрій сучасної Японії. Б. Гаврилишин сьогодні характеризує японську економіку як «групово-кооперативну»: «суспільна ієрархія, відданість, поважність, покірність і схильність до добровільного підпорядкування... слугували національним цілям, стимулюючи сучасну продуктивну виробничу діяльність» (2).

Проте представники неоліберально-неоконсервативного ідейного поля не тільки азійську, а навіть типову європейську модель держави з орієнтацією на практику масштабних централізованих програм помірної соціальної підтримки і так званого державного дирижизму схильні вважати такими, що не виправдали себе. Мовляв, і вона стала неефективною в умовах деіндустріалізації (що нібито підірвала самі засади корпоративного устрою) та глобалізації економічного простору. Як аргумент проти національного корпоративізму розглядається і становлення мережевих суспільних структур, які кристалізуються на основі не самодостатніх національних автаркій, а планетарної інформаційно-комп'ютерної та електронно-фінансової мережі. Внаслідок цього, як вважається, сучасні неокорпоративістські проекти позбуваються своєї світоглядної основи, побудованої на встановленні сталого колективної ідентичності у процесі «перезивання» спільних етнонаціональних цінностей.

Більше того, висловлюють гіпотези про те, що стагнаційний стан Японії останніх десятиліть зумовлений саме схильністю її політичної й економічної еліти до архаїчного, мало не рудиментарного «самурайського» стилю управління. Насправді наприкінці 1980-х років тісна інтеграція Японії до глобальної системи розподілу праці спричинила втрату значної частини корпоративно-інноваційного потенціалу і небувале зростання бюрократичної корупції (яка не лише на пострадянському просторі, а й у США та Європі стала зворотним боком спекулятивного ліберального псевдомонетаризму). Проти цієї вкрай негативної тенденції художніми засобами відчайдушно боролися видатні письменники, лауреати Нобелівської премії К. Ое, Я. Кавабата, геніальний кінорежисер А. Курасава (фільми «Сім самураїв», «Погані сплять гарно», «Рай і Ад»).

Успіхи форсованого розвитку економіки в режимі «економічного дива», обумовлені застосуванням саме

корпоративно-солідаристських принципів самоорганізації не просто економіки, а всього суспільства, забезпечили колосальну зовнішньоторговельну експансію Країни сходу сонця. Проте величезні фінансові накопичення японських компаній і приватних осіб вочевидь запаморочили голову правлячій еліті, бо ці ресурси спрямували не на продовження постіндустріальної економічної і технологічної модернізації, а для придбання закордонної власності (насамперед на ринку США) на світових фінансових ринках, що і спричинило дві тяжкі фінансові кризи вартістю в багато мільярдів доларів (3). З цього випливає незаперечний висновок: фінансові кризи в Японії початку й кінця 1990-х років пов'язані не з корпоративно-мобілізаційною моделлю прискореного розвитку, а навпаки, із принциповим відходом від неї у напрямі неоліберального або неоконсервативного курсу (4).

З точки зору пошуку мобілізаційних складових антикризового потенціалу треба врахувати, що суспільним ідеалом корпоративізму є забезпечення максимальної єдності у розвитку особистісного й соціального начал, за якого підвищення твого власного добробуту і якості життя нерозривно пов'язано з долею професійної корпорації, яка своєю чергою детермінована процвітанням Батьківщини. Йдеться не просто про суто функціональну роль будь-якого окремого учасника в економічній або політичній управлінській ієрархії, а про особливу індивідуальну місію з виконання свого обов'язку як члена певної спільності – і на рівні корпорації-фірми, і корпорації-держави. Інакше кажучи, справжня корпоративна солідарність забезпечує максимальну самовіддачу кожного індивіда на основі не лише різноманітних психологічних методик «розвитку людських ресурсів», а й альтруїстичних світоглядних мотивів вищого порядку.

Очевидно корпоративність і солідаризм як базові принципи організації політичних і економічних інститутів не могли б існувати без наявності модерної націоналістичної консолідації, ґрунтованої на готовності жертвувати приватними інтересами заради загальних. Ф.Фукуяма в одній із своїх останніх і найцікавіших робіт «Довіра», хоча переважно на емпіричному рівні, зафіксував дуже важливі парадигмальні характеристики сучасних економічно розвинених держав. Сьогодні автор, написавши працю під назвою «Сильна держава», вже обстоює, підкреслює ефективність бізнесу і суспільного устрою, побудованого на неформальних ціннісних мотиваціях навіть в економічній сфері, пра-

вильно зазначаючи, що славнозвісна китайська родинність аж ніяк не сприяє ефективності сучасних форм наукоємного бізнесу.

Ф. Фукуяма правильно зазначає: наявність в Японії такої, наприклад, форми посткапіталістичної економічної організації, як довічний найм робочої сили за домовленістю між найманим і капіталом, можлива за умов особливого духовного клімату, атмосфери взаємної довіри в країні. А це означає здатність до максимальної консолідації суспільства, заснованого на постматеріальних цінностях (автор справедливо підкреслює, що в США та Європі, де панує ліберальний індивідуалізм, що має свої витoki у протестантській мотивації, культ правової держави з її акцентом на формально-правовому регулюванні виробничих відносин, цьому перешкоджає практика юридично зафіксованих індивідуальних та колективних трудових договорів (5).

Утім стратегічна мотивація, яку він гранично абстрактно й навіть, як для вченого, наївно називає «довірою», насправді є формою сучасного корпоративно-солідаристського націоналізму.

Ф. Фукуяма, який тонко підмітив, що японський корпоративізм, принципово відмінний від сімейної етнічної клановості, яка насправді гальмує ефективний розвиток того ж сучасного китайського бізнесу, водночас заявляє, що економічні успіхи Сходу та високий рівень довіри ґрунтуються на етнорелігійному традиціоналізмі і вочевидь з апологетичними цілями закликає повернутися до традицій реформованого християнства США, які начебто за рівнем довіри ще недавно були цілком зіставні з Японією і в обох випадках протилежні європейській традиції, особливо традиції так званого французького джрижизму часів де Голля (6).

Але є й інша крайність, лише позірна глобалістському виміру найбільш ефективної антикризової моделі сучасності – етноцентристська, або фундаменталістська, або патріотизму, який відомий дослідник А. Андерсон пов'язує з поняттям уявленої спільноти, з міфологічними ментальними «прафеноменами» (О. Шпенглер). Її численні адепти стверджують, що згаданий суспільний лад цілковито ґрунтується на добуржуазних, дораціональних непрагматичних саме релігійних настановах, з їх закликком до покори, аскетизму та сподівань на відплату в потойбічному світі.

Насправді корпоративно-солідаристська система фактично посткапіталістичного типу формувалася як наслідок міжцивілізаційного синтезу, коли зацікавленість європейськими традиціями солідаризму, християнського соціалізму, анархосиндикалізму заохочували творчі пошуки японських суспільствознавців, а практика громадянської непокори у формі несупротиву злу насильством Неру, Ганді справили позитивний вплив на західну соціальну теорію і практику. «В Австрії чи Німеччині сама соціально-політична організація немовби була націлена на реалізацію ідеї неокорпоративізму, чому сприяло тривале правління соціал-демократичних партій, які традиційно близькі до профспілку і прагнуть проводити узгоджену з ними політику стосовно асоціацій підприємців» (7). Відповідне розуміння принципу корпоративізму було зроблене ще Гегелем і значною мірою реалізоване вже у Пруссії часів Бісмарка, котра, хоч як це парадоксально, була еталонним антиподом державного (етатистського) соціалізму.

Солідаристський аспект цієї стратегії, що започаткував О. Конт, також розробляли Ш. Ріст, Л. Буржуа – «солідаризм», Ш. Морас – «інтегральний націоналізм», К. Ренер – «ордолібералізм», Г. Марсель – «християнський соціалізм», Е. Муньє – «персоналізм», П. Сорокін – «творчий альтруїзм»

У контексті цих розвідок аж ніяк не випадкова недавня перемога правих партій у Європарламенті і блоку націоналістичних партій в Угорщині на противагу глобальному ліберальному проекту «кінця історії», яка розчиниться в спільному однорідному просторі взаємointегрованих фінансових капіталів (від якого, втім, вже давно відмовився сам її творець Ф. Фукуяма).

Тому тези про пріоритет в азієській моделі поведінки економічних агентів і фактичну невідтворюваність етнонаціональної специфіки Сходу в умовах інших країн не можна трактувати буквально. І хоча важко не погодитись із тим, що на Сході віддається пріоритет «...соціальним обов'язкам – перед членами своєї родини і, ширше, соціальної групи – а не формальному контрактові, котрий обмежував би прояви економічних егоїзмів. Безпосередні учасники економічних відносин керуються доброю волею та взаємоприхильністю. Це найкраща й найвигідніша політика для них, а обов'язок, освячений традицією» (8), тут треба мати на увазі, що якщо етнічні характеристики країн Сходу та Заходу під час реалізації загальнодержавної корпоративно-солідаристської стратегії і справді різняться за відмінностями самих ціннісно значущих етнічних пріоритетів кожної нації, то змістовні аспекти поведінки людей, які живуть за принципом служіння обов'язку, а не тільки приватного інтересу, універсально ідентичні.

Тут працює принцип, застосовуваний за всіх ренесансних епох на етапі становлення нового світогляду, ще не оформленого у виразні категоріальні структури – уявне звернення до традиції за принципом «наливати нове вино у старі міхи» (9).

Отже, не слід перебільшувати етнокультурну складову неокорпоративізму. Тут не варто забувати про величезний модернізаційний вплив Європи на Японію з часів проникнення на її територію португальської ієзуїтської місії, з тим активне запозичення системи освіти Британії, Франції, Пруссії на етапі індустріальної модернізації. Нарешті, зовсім не випадково на етапі формування підмурків вже власне посткапіталістичного ладу після ознайомлення делегації японських високопосадовців з досвідом державотворення практично всіх розвинених країн Заходу вони визнали типологічну спорідненість етнонаціональних традицій Японії з моделлю саме соціально-корпоративної бісмарківської держави.

До того ж треба врахувати, що самі по собі етнонаціональні символи для формування патріотичної мотивації корпоративно-солідаристського типу не є унікальними для Китаю та Японії і вже давно використовуються на практиці в європейських неокатолицьких традиціях християнського соціалізму. Ось чому фахівці у галузі ринкової конкуренції М. Портер розрізняє механізми функціонування зовнішніх і внутрішніх ринків в американській моделі й моделі, що, на думку автора, однаково притаманна Німеччині та Японії. Так, на зовнішньому ринку провідна роль у рамках американської моделі належить оборотному капіталові, а німецько-японської, відповідно, – спеціалізованому із вочевидь корпоративним ухилом: «В Японії та Німеччині ціни акцій і тиск з боку непостійних власників агентів не чинять практично жодного прямого або непрямого впливу на рішення, ухвалювані керівництвом компанії» (11).

Понад те, аналізуючи внутрішній ринок, автор підкреслює, що основною настановою американської моделі інноваційного розвитку є максимізація прибутку, а японо-німецької – «гарантування корпоративної позиції». Як бачимо, тут знов-таки легко простежується зазначене протиставлення формально ліберального космополітичного лібералізму європейсько-азійській моделі розвитку. Щоправда, те, що зазвичай називають «європейським корпоративізмом», ближче радше до напівліберальної моделі змішаної економіки, тоді як власне азієська модель має класичні корпоративні риси.

Про типологічну спорідненість соціальних інститутів і навіть традиції Японії та Німеччини, де неформально навіть існують, хоча і не такою мірою, елементи пожиттєвого найму, пишуть і сучасні російські дослідники (12).

Варто звернутися до європейського досвіду ефективних реформ Німеччини на чолі з Л. Ерхардом і К. Аденауером у процесі її оновлення після Другої світової війни, а також Франції після важкої загальнонаціональної кризи п'ятидесяти років минулого століття і приходу до влади генерала де Голля. При цьому вражає подібність концепцій реформ, які проводили видатні німецькі та французький харизматичні лідери. Суть її полягає в реалізації принципу «третього шляху», в межах якого долали крайнощі і не-

доліки граничного ринкового лібералізму та граничного директивного етатизму радянського і, водночас, використовували все корисне, що є в системному механізмі ринкової самоорганізації й управлінні економікою дотичними індикативними методами (французький так званий дирижизм). Причому в обох випадках – французькій «системі участі» і німецькому «ордолібералізмі» (дослівно «лібералізмі порядку») – йшлося не просто про особливу модель реформ, а фактично зміну панівного суспільного устрою, без якого досягти радикального оновлення країни в добу НТР просто неможливо. Ось що пише в цьому зв'язку Ш. де Голль у книзі із символічною назвою «Мемуари сподівань»: «...Я вже давно переконаний, що сучасному машинізованому суспільству не вистачає духовної пружини, яка гарантувала б його рівновагу. Соціальний устрій, що пропонує працівникові жереб інструменту або коліщатка, нехай навіть і такого, що задовільно оплачується, вступає, на мій погляд, у суперечність з самою природою людини і навіть суперечить здоровому глузду продуктивності. Не заперечуючи внеску капіталізму в добробут не тільки окремих осіб, а й суспільства в цілому, потрібно відзначити, що ця система несе в собі елементи постійної незадоволеності великої кількості осіб. З другого боку, комунізм, ...породжує відразливу тиранію, нав'язану особистості, й занурює життя в похмуру атмосферу тоталітаризму. Отже, засуджуючи і той, і інший протилежні один одному режими, я вважаю, що обставини диктують нашій цивілізації створення нового устрою, за якого людські стосунки регулювалися б такими чином, щоб кожний брав пряму участь у результатах того підприємства, в яке вкладається його праця, щоб кожний міг з гідністю нести свою частку відповідальності за перебіг колективної справи, від якого залежить його власна доля» (13).

Важливо, що Ш. де Голль розглядає у нерозривному зв'язку економічні, політичні і навіть духовні системні трансформації, які мають відбуватися на спільних солідаристсько-корпоративних засадах.

Щодо практики застосування критикованої нашими політологами моделі влади, то саме завдяки обраній конституційній формі, в якій поєднуються досить сильна колегіальність і авторитарність, за десятиліття правління де Голля золотий запас Франції з нульової позначки в 1958 році (рік обрання де Голля президентом) зріс до 4,5 млрд. доларів у 1965-му. Франція не тільки сповна розрахувалася із зовнішніми боргами, а й перетворилася на країну-кредитора, яка посідала тоді третє місце у світі за експортом капіталу. Завдяки жорсткій фінансовій стабілізації «твердий» франк став однією з конвертованих світових валют. За середньорічним економічним зростанням ВВП – 5,5 відсотка – Франція тоді поступалася лише Японії та ... Іспанії на чолі з іще одним авторитарним генералом – Франсіско Франко, а за темпами зростання ВВП в результаті підвищення продуктивності праці значно випереджала Японію. Обсяг промислового виробництва зріс майже на 60 відсотків, а обсяг експорту – на 88 відсотків. Значно підвищився рівень життя населення, його грошові заощадження стали чи не основним джерелом внутрішніх інвестицій. Рівень безробіття був низький як ніколи (і це тоді, як для гарантії свого суверенітету країна вимушена була нести важкий тягар військових витрат). За десятиліття президентства де Голля чисельність французів зросла з 45 до 50 мільйонів! Погодьтеся, це – найвиразніший показник ефективності економічних реформ.

Пізніше ці само ідеї синтезу країнних та надкраїнних політичних і економічних інститутів де Голль сформулював у власній концепції інтеграції європейських країн за моделлю «європи вітчизн», яка принципово відрізнялася від моделі конституційних засад нинішньої ЄС, що спирається на нещодавно прийняту Лісабонську угоду і, на моє переконання, робить об'єднану Європу не готовою до подолання нинішньої кризи.

Дуже цікаво порівняти концепцію де Голля з поглядами Л. Ерхарда, тим більше що соціально-економічні погляди німецького реформатора формувалися ще під час Веймарської республіки і мають чітку корпоратив-

но-солідаристську орієнтацію: «Вічну напруженість у відносинах між індивідуалізмом і спільнотою ніколи не можна подолати шляхом заперечення або ігнорування одного або іншого, тож завжди йдеться лише про ті принципи і правила, відповідно до яких людина, не відмовляючись від самої себе, повинна пристосуватися до вищих форм гуртожитку, але, підкреслимо, не підкорити себе їм ... Але ні анархія, ні держава-мурашник не придатні для людського життя. Тільки там, де свобода і обов'язок стають зобов'язувальним законом, держава отримує морально виправдане право говорити і діяти від імені народу» (15).

Отже, уважний аналіз особливостей, оптимальних форм економіки і влади, що дають змогу досягти найбільшого ефекту для мобілізації суспільства на соціально-економічні прориви, у теорії і практиці лідерів німецького, іспанського, французького, японського, китайського «економічних див» дає можливість легко побачити цілком тожні, по суті, універсальні, попри всю етніонаціональну специфіку, механізми знаменитого третього відносно граничного лібералізму, радянського соціалізму та ультра націоналізму корпоративно-солідаристського шляху, фактично спорідненого з ідеями шведського соціалізму, соціальної держави, ордолібералізму, автоматизму і навіть соціального католицизму. Така корпоративна модель не просто економіки чи політики, а всього суспільного ладу, на моє переконання, є оптимальною для впровадження мобілізаційно-пошукової стратегії суспільства, особливо у кризові періоди його розвитку. На жаль, всі наявні проекти подолання руїни в Україні безмежно далекі від реальних механізмів антикризового розвитку.

Джерела

1. Jackson Grayson, Jr. *Carla O'Dell. American Business: A Two-Minute Warning. Ten Changes Managers Must to Survive into the 21st Century.* – New York: The Free Press. – P. 251–291.
2. Анисимов А. Йена и доллар в глобальном контексте нового миропорядка // Распад мировой долларовой системы: ближайшие перспективы. – М.: Издатель Чернышева Н. Е., – 2001. – С. 276.
3. Гаврилишин Б. Дороговокази в майбутнє. До ефективніших суспільств: Доповідь Римському клубові. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 52–53.
4. Де Голль Ш. Мемуари надєжд. Обновление 1958 – 1962. – М.: Прогресс, 2000. – С. 127.
5. Джеймс Л. Мак-Клейн. Япония. От сегуната Токугавы в XXI век. – М.: Астрель, 2006. – С. 833–840.
6. Желтов В. В. Сравнительная политология. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2008. – С. 420.
7. Иноземцев В. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М.: Логос, 2000. – С. 238–258.
8. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. – М.: «АСТ; АСТ Москва», – 2008. – С. 286–377.
9. Политические системы и политические культуры Востока. – М.: Восток–Запад, 2007. – С. 113.
10. Портер М. Конкуренция. – СПб.; М.; К.: Издательский дом «Вильямс», 2000. – С. 450.
11. Там само – С. 435–590.
12. Шморгун О. Особливості синтезу локального та універсального вимірів соціального буття в процесі становлення постіндустріальної цивілізаційної парадигми // Антологія творчих досягнень. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2005. – вип. 2 – С. 62–76.
13. Шморгун О. О. Європейський досвід розвитку сучасної демократії в Україні // Віче. – 2009. – № 16. – С. 5–8.
14. Западноєвропейские страны. Особенности социально-экономических моделей. – М.: Наука, 2002. – С. 31–36.
15. Эрхард Л. Полвека размышлений. Речи и статьи. – М.: Руссико, Ордынка, – 1993. – С. 71–72.